

що має авторське право — це ще один приклад неоднозначного використання термінології — *О. П.*) має право дозволяти або забороняти **використовувати свій твір** й іншими способами (виділено мною — *О. П.*). То ж про передачу яких майнових прав йдеться?

Очевидно, мова може йти лише про передачу іншій особі права на винагороду. Але у цьому разі матиме місце уступка вимоги, що, безперечно, є одним із способів передачі майнових прав. Але про це тоді варто чітко сказати.

Доречно підкреслити, що договори про передачу (відступлення) авторського права навряд чи можна віднести до авторських договорів. Та ж ст. 27 Закону говорить, що передача (відступлення) авторського права оформляється авторським договором. З таким визначенням авторського договору погодитися важко¹.

¹ Див.: *Мусіяка В. Л.* Авторские договоры. К., 1988. С. 30–32.
Надійшла до редколегії 05.04.2000

І. Жилінкова, доцент НЮА України

Майнові відносини членів сім'ї:

цілі та засоби правового регулювання

Правове регулювання в цілому розглядається як “цілеспрямований вплив на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів”¹. У зв’язку з цим у праві “регулювати звичайно означає не що інше, як впорядковувати, спрямовувати розвиток, рух чого-небудь з метою привести в порядок, у систему, ввести в певні межі шляхом впливу на предмет або явище”². Правове регулювання майнових відносин у сім'ї також підкорене цим завданням. У тих межах, в яких сімейні відносини допускають правовий вплив, правове регулювання в першу чергу здійснюється для того, щоб забезпечити впорядкованість і стабільність майнових відносин у сім'ї.

¹ Теория государства и права / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. М., 1997. С. 257.

² *Горшенев В. М.* Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М., 1972. С. 31.

Однак сама по собі впорядкованість не є кінцевою метою правового регулювання. В цьому плані важливою уявляється думка

про те, що у праві існує комплекс цілей різних рівнів, що відповідають різним “поверхам” і “блокам” правової системи, у зв’язку з чим виділяються два основних види цілей: а) власне юридичні і б) соціальні¹. Якщо юридичні цілі можуть бути визначені як відповідність поведінки суб’єктів права правовим нормам або як досягнення правопорядку², то соціальні цілі права орієнтовані на певні соціальні цінності, що забезпечуються і охороняються правом, коли “у понятті цілі фіксується те, до чого прагне дана соціальна система”³. Саме в цьому плані метою права можуть бути названі: юридичні права та свободи особи; забезпечення індивідуальної свободи для здійснення визнаних правом інтересів, реалізація суб’єктивних прав, досягнення юридичної рівності суб’єктів і т. ін.

¹ Див.: Правовая система социализма. М., 1987. С. 238.

² Див.: Теория государства и права / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова, С. 457; Хропанюк В. Н. Теория государства и права. М., 1995. С. 348.

³ Гаврилов О. А. Системный анализ социального механизма действия права // Правовое регулирование общественных отношений. М., 1976. С. 42.

Що стосується майнових відносин у сім’ї, то безпосередніми соціальними цілями правового регулювання можуть бути: а) всебічне задоволення майнових інтересів членів сім’ї; б) встановлення юридичної рівності членів сім’ї у майнових відносинах, незалежно від походження, соціального чи майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти тощо; в) поєднання майнових інтересів кожного члена сім’ї з загальносімейними інтересами; г) підвищений захист майнових інтересів неповнолітніх та недієздатних членів сім’ї; г) надання членам сім’ї широких можливостей самостійно встановлювати для себе майнові права та обов’язки.

Досягнення цих цілей здійснюється за допомогою різних правових засобів, що включаються у відповідні правові режими майна членів сім’ї. В літературі відзначалося, що взаємовідносини цілей і засобів носять характер двосторонньої детермінації. “З одного боку, залежно від поставленої мети здійснюється вибір засобів для її досягнення... З іншого боку, сама мета повинна виходити з реально наявних юридичних засобів, необхідних для її досягнення”¹. Правильний підбір такого роду юридичного інструментарію є однією

з найважливіших умов ефективності правового регулювання майнових відносин у сім'ї.

¹ *Малько А. В.* Правовые средства как общетеоретическая проблема // *Правоведение*. 1999. № 2 (225). С. 14–15.

Питання щодо правових засобів досить широко висвітлене в літературі, хоча єдності поглядів з цього питання в науці не склалося. Нерідко як правові засоби розглядаються різні ланки механізму правового регулювання — правові норми, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації прав і обов'язків¹. У деяких випадках до числа таких засобів відносять також суб'єктивні права і обов'язки²; договірні та позадоговірні зобов'язання, відповідальність, презумпції та функції³; правосвідомість і правову культуру⁴; вироблені юридичною практикою засоби і прийоми дій⁵; договори, заборони, пільги, заохочення, покарання⁶ та ін.

¹ Див.: *Алексеев С. С.* Общая теория права: В 2-х т. М., 1981. Т. 1. С. 289.

² Див.: *Иоффе О. С.* Правоотношение по советскому гражданскому праву. Л., 1949. С. 55.

³ Див.: *Пугинский Б. И.* Правовые средства обеспечения эффективности производства. М., 1980. С. 35, 46.

⁴ Див.: *Теория государства и права / Отв. редакторы А. И. Королев, Л. С. Явич.* Л., 1987. С. 484.

⁵ Див.: *Минц Б. И.* Понятие и роль правовых средств в хозяйственных отношениях // *Правоведение*. 1983. № 2. С. 69.

⁶ Див.: *Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько.* М., 1997. С. 621.

С. С. Алексеев висловив думку, що відкриває можливість безконфліктного існування різних точок зору з цього питання. Він відзначив, що правові засоби не утворюють якихось особливих структур правової дійсності, що “це увесь діапазон субстанціональних правових явищ різних рівнів з тією лише особливістю, що всі вони розглядаються з точки зору їх функціонального призначення”¹. Таким чином, правовими засобами можуть бути норми права, правоздатність, юридичні факти, санкції, заходи заохочення та інші правові явища, що розглядаються як інструменти реалізації права, вирішення завдань, що стоять перед ним.

¹ *Алексеев С. С.* Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация // Сов. гос-во и право. 1987. № 6. С. 15.

Широкий підхід до визначення поняття засобів правового регулювання має значення при характеристиці правового регулювання майнових відносин у сім'ї, бо його аналіз наочно демонструє наявність практично всіх видів правових засобів, котрі існують у праві. Більш того, саме різноманітність елементів дає можливість здійснити комплексний, всебічний вплив на майнові відносини в сім'ї, підібрати в кожному конкретному випадку такий комплекс правових засобів, дія якого була б найбільш ефективною.

Значення і “питома вага” різних правових засобів, що беруть участь у процесі правового регулювання майнових відносин у сім'ї, неоднакові. Визначальне значення серед них мають способи правового регулювання — дозволяння, заборони та зобов'язання, які безпосередньо виражаються у відповідних регулятивних нормах об'єктивного права — управомочуючих, забороняючих та зобов'язуючих¹. Способи правового регулювання “служать одним із спонукальних чинників у механізмі правового регулювання, що забезпечують переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин”². Як образно було відзначено, “від кожного способу правового регулювання немов би тягнеться “шлейф” залежних від нього і ним обумовлених юридичних засобів”³. Саме внаслідок дії дозволянь, заборон та зобов'язань у процесі правового регулювання учасники відносин стають носіями суб'єктивних прав і обов'язків.

¹ Див.: Теория государства и права / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова, С. 277; *Алексеев С. С.* Структура советского права. М., 1975. С. 10; Є. Белогорська, крім названих норм, у сімейному праві виділяє також узгоджувальні норми або норми з узгоджувальними (рекомендаційними та заохочувальними) диспозиціями (див: *Белогорская Е. М.* Метод семейно-правового регулирования общественных отношений // Развитие законодательства о браке и семье. М., 1978. С. 155).

³ Проблемы теории государства и права / Под ред. С. С. Алексеева. М., 1987. С. 240.

У сімейно-правовій літературі питання про способи правового регулювання проаналізоване А. Нечаєвою, яка, зокрема, відзначає, що

в сімейному праві існує весь спектр способів правового регулювання: заборони, дозволяння, а також приписи, що зобов'язують до здійснення певних вчинків. Шлюбно-сімейні заборони з точки зору форми їх висловлення А. Нечаєєва класифікує на прямі та непрямі, самостійні та такі, що поєднуються з обов'язками. В свою чергу прямі та непрямі заборони вона підрозділяє автором на безумовні та такі, що мають винятки. Шлюбно-сімейні дозволяння також класифікуються на прямі (безумовні та обумовлені) і непрямі¹. Така класифікація повною мірою може бути використана і при аналізі правових заборон, дозволянь та зобов'язань, що становлять основу правового регулювання майнових відносин членів сім'ї. Тут існує чимало норм, що містять прямі дозволяння, які носять характер безумовних: подружжя має рівні права володіння, користування і розпорядження майном, що належить їм на праві загальної спільної власності (ч. 1 ст. 22 КпШС); подружжя можуть здійснити розділ належного їм майна за своєю згодою як під час перебування в шлюбі, так і після розірвання шлюбу (ч. 2 ст. 29 КпШС); члени селянського (фермерського) господарства здійснюють володіння, користування і розпорядження майном за взаємною домовленістю (ст. ч. 4 ст. 16 Закону України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про селянське (фермерське) господарство") і т. ін. Нормативне дозволяння висловлено тут прямо, без будь-яких застережень.

Поряд з цим існують норми, що закріплюють адресовані членам сім'ї дозволяння, які мають не прямий, а обумовлений характер. Так, один із подружжя може придбати право на майно, що раніше належало іншому з подружжя, однак лише за умови, що це майно істотно збільшилося в своїй цінності внаслідок трудових або грошових витрат другого з подружжя або їх обох (ст. 25 КпШС); батькам дозволено здійснювати управління майном їх неповнолітніх дітей, але при дотриманні відповідних правил про опіку та піклування (ст. 78 КпШС) і т. ін. Існують і дозволяння, що носять непрямий (побічний) характер, які, так би мовити, приховані в правовій матерії. Наприклад, за життя батьків діти не мають права на їх майно, як і батьки не мають права на майно дітей (ст. 77 КпШС). Однак крім прямої заборони дана норма містить і непряме дозволяння на придбання цими особами майна в порядку успадкування.

Порівняно з дозволяннями, які нерідко носять широкий, загальний характер, правові заборони, що включаються в правові режими майна членів сім'ї, як правило, характеризуються більшою конкретністю. При цьому нерідко вони висловлені досить категорично. Так, угоди подружжя, спрямовані на обмеження майнових прав дружини, чоловіка чи дітей, недійсні і не обов'язкові ні для подружжя, ні для третіх осіб (ст. 27 КпШС); батьки не мають права укладати угоди, спрямовані на відмову від прав, що належать неповнолітньому, видавати від його імені письмові зобов'язання, здійснювати деякі інші прямо заборонені законом дії (ст. 78, ч. 2 ст. 145 КпШС) і т. ін.

Однак правові режими можуть включати й заборони іншого роду. Так, за загальним правилом при відшкодуванні шкоди, заподіяної злочином одного з подружжя, заборонено звертати стягнення на майно другого з подружжя з метою захисту майнових прав невинуватої особи. Але з цього правила є виняток. Якщо вироком суду в кримінальній справі буде встановлено, що майно було придбане за рахунок коштів, здобутих злочинним шляхом, то заборона втрачає свою силу і стягнення звертається на спільне майно подружжя (ч. 3 ст. 31 КпШС). Заборони можуть бути висловлені і більш опосередковано, непрямым чином. Наприклад, ст. 23 КпШС передбачає письмову форму висловлення згоди одного з подружжя на здійснення іншим з подружжя угоди, що вимагає нотаріальної форми. Тут міститься лише непряма заборона на здійснення угод з порушенням такої форми, бо стаття не моделюється за принципом “не має права”, “не допускається” або “забороняється”, характерним для прямих заборон. Незважаючи на це, прихована в цій нормі забороняюча сутність правового припису є очевидною.

Своєрідністю відзначаються норми, що включаються в правові режими майна і містять у собі позитивні зобов'язання. Вони немовби спонукають членів сім'ї до різного роду позитивних дій, стимулюють їх правомірну поведінку або (коли норми звернені до юридичних осіб) приписують безумовне виконання відповідних функцій. Подружжя зобов'язане матеріально підтримувати одне одного; члени сім'ї, яким майно належить на праві спільної власності, зобов'язані володіти, користуватися і розпоряджатися спільним майном за згодою всіх учасників; батьки зобов'язані утримувати своїх неповнолітніх

дітей; орган опіки та піклування зобов'язаний вимагати відшкодування майнової шкоди, заподіяної дитині недобросовісним або недбайливим виконанням батьками їх обов'язків; суд зобов'язаний при розділі майна подружжя враховувати інтереси неповнолітніх дітей і т.ін.

У процесі правового регулювання майнових відносин членів сім'ї беруть участь також правові засоби, що носять правоохоронний характер. До них належать різного роду заходи примусу. Особливістю цих правових засобів є те, що вони покликані забезпечити виконання наданих суб'єктам прав, здійснення покладених на них обов'язків і дотримання заборони. Наприклад, законодавство визнає недійсними угоди, укладені одним із подружжя всупереч волі іншого з подружжя, угоди батьків, спрямовані на безвідплатне відчуження майна неповнолітніх, шлюбні угоди, що обмежують правоздатність подружжя або їх дітей; в процесі поділу майна подружжя частка одного з них може бути зменшена в зв'язку з його недобросовісною поведінкою в шлюбі (самовільне відчуження спільного майна подружжя, необґрунтоване ухилення від поповнення сімейного бюджету і т. ін.); батьки несуть майнову відповідальність за заподіяну неповнолітньому майнову шкоду і т. ін. Без дієвих заходів правового примусу правові заборони, дозволяння і приписи, адресовані учасникам майнових відносин, не були б забезпеченими повною мірою і їх дотримання та виконання залежало б тільки від розсуду цих осіб.

Вище аналізувалися правові заборони, що застосовуються в процесі правового регулювання майнових відносин у сім'ї. Тут важливо відзначити одну їх особливість. У літературі відзначалося, що забороняючі норми, з одного боку, узгоджуються із загальною моделлю правової норми, а з другого — мають характерні структурні особливості. Це, крім іншого, виявляється і в міжгалузевих взаємозв'язках правових заборон, коли “правові заборони, що встановлюються в одній галузі права, забезпечуються санкціями, передбаченими в інших галузях”¹. Цей момент дуже важливий при аналізі правового регулювання майнових відносин у сім'ї, де цивільно-правові санкції застосовуються до випадків невиконання заборон, встановлених нормами сімейного права. Остання обставина пояснюється єдиною природою майнових відносин, що регулюються

нормами цивільного і сімейного права². При цьому застосування цивільно-правових норм “свідчить не про відставання сімейного права, не про його прогалинність, а про наявність об’єктивних підстав для цивільно-правового регулювання названих відносин”³. Так, укладена одним із подружжя угода, що порушує майнові права іншого з подружжя (ст. 27 КпШС), може бути визнана недійсною за правилами і з наслідками, передбаченими цивільним законодавством (ст. 48 ЦК). Аналогічні наслідки (двостороння реституція (ст. 48 ЦК)) виникають і у разі, коли батьки на порушення норм сімейного законодавства (ст. ст. 78, 145 КпШС) укладають угоди щодо розпорядження майном неповнолітнього.

¹ *Іванова З. Д.* Запрещающие нормы в механизме правового регулирования // Сов. гос-во и право. 1975. № 11. С. 110.

² Див.: *Веберс Я. Р.* Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига, 1976. С. 90; Семейное право: проблемы и перспективы развития (Материалы “круглого стола”) // Гос-во и право. 1999. № 9. С. 99–100.

³ *Ершова Н. М.* Вопросы семьи в гражданском праве. М., 1977.

Процес правового регулювання майнових відносин у сім’ї починається з норм об’єктивного права, що закріплюють дозволяння, заборони і зобов’язання, однак ними не вичерпується. Питання про те, які саме правові засоби включаються в процес правового регулювання майнових відносин членів сім’ї, в кожному конкретному випадку залежить від низки обставин: особливостей регульованих майнових відносин та ступеня їх врегульованості; правового становища членів сім’ї — учасників відносин; тих матеріальних благ, з приводу яких ці відносини виникли; прийомів юридичної техніки, що склалися; цілей правового регулювання тощо. Всі ці обставини визначають вид і зміст правових засобів, покликаних вливати на ті чи інші види майнових відносин у сім’ї найбільш оптимальним чином.

Визнання якості правових засобів за широким колом різноманітних правових явищ не означає, що ці правові засоби являють собою хаотичну множину розрізнених одиниць правового поля. Окремі правові засоби, що розглядаються в статично, дають можливість виявити в правовій матерії ті первинні елементи, з яких і складаються в цілому правові режими майна членів сім’ї. Однак як тільки виникає необхідність розгляду різних засобів правового

регулювання в їх динаміці, то стає очевидним, що вони ніколи не діють автономно, а завжди являють собою єдиний комплекс взаємодіючих і взаємопов'язаних правових елементів. У кожному конкретному випадку ці засоби виступають як один злагоджений механізм, “укрупнений блок” в загальному арсеналі правового інструментарію, що об'єднує в єдину конструкцію певний комплекс правових засобів”¹.

¹ *Алексеев С. С.* Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М., 1989. С. 185.

При цьому кожний комплекс юридичних засобів, що включаються в правовий режим, — це не суміш, не поєднання, в якому компоненти, що його утворюють, втрачають свої властивості і стають частиною єдиного цілого, а складна структура, що створюється з різнорідних елементів, об'єднаних загальним призначенням. Кожен з елементів зберігає свої основні властивості. Ефективність комплексу визначається оптимальним поєднанням і взаємодією елементів, що складають його. Все це диктує необхідність “ретельного відбору норм різних галузей права, що включаються в комплексні утворення, і врахування можливостей їх взаємного узгодження”¹. Таку ж думку висловлює й Н. Козюбра: “інтеграція... виявляється головним чином через підсилення взаємодії, взаємозв'язків усередині права як системи, що розгалужено диференційована, складно ієрархізована, цілісна та динамічно розвивається. Інакше кажучи, інтеграція... встановлює більш тісні, причому нерідко якісно нові зв'язки та взаємодії між складовими його відносно автономними підрозділами. Завдяки цьому система права стає все більш органічною”². Внаслідок такої комплексності дії встановлюється єдиний порядок регулювання майнових відносин у сім'ї, досягаються цілісність і ефективність правового впливу на поведінку учасників сімейних відносин та інших суб'єктів, що вступають з ними в цивільні правовідносини.

¹ Система советского права и перспективы ее развития // Сов. гос-во и право. 1982. № 6. С. 95.

² Там само. С.108–109.

Надійшла до редколегії 13.03.2000

О. Семерак, завідувач кафедри юридичного факультету УжДУ, кандидат юридичних наук